

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับบทบาททางการศึกษา

Participatory Action Research with the Role in Education

ปทุมพรทิศา น้อยนนท์¹ พัทธนันท์ ชมภูณัฐ¹
Puntarika Noinon¹ and Phattanun Chomphunut¹

บทคัดย่อ

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) หรือ PAR เป็นการวิจัยประยุกต์ที่รวมแนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) กับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) เข้าด้วยกัน มีองค์ประกอบสำคัญ คือ การวิจัย (Research) การปฏิบัติ (Action) และการมีส่วนร่วม (Participatory) มีจุดมุ่งหมายเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาสังคม โดยอาศัยการมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชน กระบวนการและผลลัพธ์ของการวิจัยจะสร้างให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ตลอดจนได้องค์ความรู้ใหม่ และพัฒนาผู้ที่เกี่ยวข้องให้มีศักยภาพในการแสวงหาความรู้อย่างเป็นระบบ มีการเรียนรู้ มีวิสัยทัศน์ในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง เมื่อการวิจัยเสร็จสิ้นลง กระบวนการวิจัยจะยังคงอยู่และเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเพื่อแก้ไขปัญหาใหม่ ๆ ที่จะเข้ามาในชุมชน จุดเน้นสำคัญของ PAR คือ การสะท้อนคิด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการเพิ่มพูนความรู้ PAR จะนำไปสู่การปลดปล่อย การเสริมสร้างพลังอำนาจ และการเรียนรู้

บทบาทของ PAR ในทางการศึกษา เริ่มขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1940 ณ มหาวิทยาลัยโคลัมเบีย ประเทศสหรัฐอเมริกา โดย Stephen Corey และคณะ ต่อมาในช่วงปลายทศวรรษที่ 1950 ได้ลดความนิยมลง เนื่องจากมีการวิพากษ์วิจารณ์กันว่าเป็นงานวิจัยที่ไม่มีการควบคุมเชิงปริมาณ ใช้สถิติง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน ดำเนินการโดยครูที่เป็นนักวิจัยสมัครเล่นและไม่เป็นวิทยาศาสตร์ ในช่วงทศวรรษที่ 1970 ได้ถูกนำกลับมาใช้อีกครั้งในประเทศบราซิล โดย Paulo Freire Freire และได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย กระบวนการวิจัยของ PAR ก่อให้เกิดประโยชน์มากมายต่อแวดวงการศึกษา โดยเฉพาะประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับนักเรียนและครู รวมถึงการปรับปรุงหลักสูตร การปรับปรุงคุณภาพและมาตรฐานการศึกษา กระบวนการ PAR ไม่เพียงแต่สร้างการเปลี่ยนแปลงตามผลการวิจัยเท่านั้น แต่ยังส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงและความรู้ใหม่ที่ถูกรสร้างขึ้นในระหว่างกระบวนการวิจัย สำหรับนำมาใช้แก้ปัญหาหรือพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยแบบมีส่วนร่วม

¹อาจารย์ ดร., สาขาวิชาการวิจัยและประเมินผลการศึกษา คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, Lecturer, Dr., Program in Educational Research and Evaluation, Faculty of Education, Sakon Nakhon Rajabhat University

*ผู้ติดต่อ, อีเมล: ปทุมพรทิศา น้อยนนท์, kungpuntarika@gmail.com

รับเมื่อ 1 ธันวาคม 2566 แก้ไข 27 ธันวาคม 2566 เผยแพร่ 28 ธันวาคม 2566

ABSTRACT

Participatory Action Research (PAR) is an applied research that combines action research and participatory research. The key elements are Research, Action and Participatory. Intended to solve problems and develop society through the participation of community people. The research process and results will create learning and social change, as well as new knowledge. Cultivate relevant personnel with the potential to systematically seek knowledge, learn, and self solve problems. Once the research is completed, the research process will continue and emerge constantly to solve to address new issues faced by the community. PAR is the reflection of ideas, the exchange of learning, and the increase of knowledge. PAR leads to liberation, empowerment, and learning.

PAR's role in education began in the 1940s, and was founded by Stephen Corey and others at Columbia University. Later, in the late 1950s, due to the lack of quantitative control research and statistical complexity, it was criticized, and its popularity declined, which was conducted by teachers of amateur and non-scientific researchers. In 1970s, it was reintroduced in Brazil by Paulo Freire Freire and was widely popularized. PAR's research process brings many benefits to the academic community. Especially the benefits to students and teachers. Including improving the curriculum improving the quality and standards of education. PAR process not only produces changes on the basis of research results, but also encourages learning. As a result of changes, new knowledge generated in the research process is used to implement, solve problems or improve the sustainable development of education.

Keywords: Participatory Action Research, Action Research, Participatory Research

บทนำ

มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิตที่ต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่มเพื่อความอยู่รอด การอยู่ร่วมกันนี้ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัวจนกลายเป็นสังคม บริบทต่าง ๆ ของสังคมมีอิทธิพลโดยตรงต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ เมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไปสภาพสังคมย่อมเปลี่ยนแปลงตาม มนุษย์ต้องค้นหาวิธีการปรับตัวให้สอดคล้องกลมกลืนกับสภาพสังคมในยุคนั้น โดยมีเป้าหมายเพื่อให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีคุณภาพ ปราศจากปัญหาและอุปสรรค การกระทำดังกล่าวต้องอาศัยความรู้เป็นเครื่องนำทาง ซึ่งกระบวนการที่มนุษย์ใช้เป็นเครื่องมือแสวงหาความรู้ เพื่อนำมาใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหา พัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมก็คือ การวิจัย

นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน กระบวนการวิจัยได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในสภาพสังคมปัจจุบันที่เต็มไปด้วยการแข่งขัน สิ่งต่าง ๆ เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็วและพลิกผันอยู่ตลอดเวลา

ปัญหาของผู้คนในสังคมต่างทวีความรุนแรงและเป็นวิกฤติสะสมมากขึ้นเรื่อย ๆ ทุกประเทศทั่วโลกต่างประสบกับปัญหาเหล่านี้ เช่นเดียวกัน ทั้งปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาสังคม ปัญหาการเมือง การปกครอง ปัญหาการศึกษา ปัญหาสุขภาพและความปลอดภัย ปัญหาสิ่งแวดล้อม ฯลฯ ซึ่งสาเหตุของปัญหามีความหลากหลาย และสลับซับซ้อนตามบริบทของการเปลี่ยนแปลง ส่งผลให้การแก้ไขปัญหาของสังคมมีความยากลำบากมากยิ่งขึ้น การแก้ปัญหาด้วยวิธีการดั้งเดิมจึงไม่ได้ผลหรือหากได้ผลก็ขาดความยั่งยืน มนุษย์จึงแสวงหาวิธีการใหม่ ๆ มาใช้ในการแก้ปัญหา และพัฒนาจนเกิดเป็นการวิจัยรูปแบบใหม่มากมาย

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) หรือที่นิยมเรียกกันว่า PAR เป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่นักวิจัยนิยมนำมาใช้ขับเคลื่อนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทั้งนี้ เพราะการวิจัยดังกล่าวเป็นกระบวนการที่อาศัยการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ในการแสวงหาความรู้ เพื่อนำมาใช้แก้ไขปัญหาหรือพัฒนาปรับปรุงสถานะที่เป็นอยู่ให้ดีขึ้น ทั้งกระบวนการและผลลัพธ์ของการวิจัยจะสร้างให้เกิดการเรียนรู้

และการเปลี่ยนแปลงวิถีคิด ตลอดจนต้องมีความรู้ที่สอดคล้องกับบริบทของสังคมนั้น ๆ เพื่อนำมาใช้แก้ปัญหาที่สังคมนั้นกำลังประสบอยู่ได้อย่างแท้จริง โดย PAR จะพัฒนาผู้ที่เกี่ยวข้องกับ การวิจัย ให้มีศักยภาพในการแสวงหาความรู้อย่างเป็นระบบ มีการเรียนรู้ มีวิถีคิดในการแก้ปัญหาด้วยตนเอง เมื่อการวิจัยเรื่องนั้นเสร็จสิ้นลง กระบวนการวิจัยจะยังคงอยู่และเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องเพื่อแก้ไขปัญหาใหม่ ๆ ที่จะเข้ามาในชุมชนตามสภาวะเงื่อนไขของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป (อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล, 2553, หน้า 5) PAR มีกระบวนการวิจัยที่เป็นวงจร ซึ่งจะดำเนินการวิจัยและทำการสะท้อนคิดซ้ำ ๆ มุ่งเน้นการสร้างการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยนักวิจัยและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ร่วมกันลงมือปฏิบัติการวิจัยทุกขั้นตอน ตามหลักการประชาธิปไตยที่ทุกคนมีความเท่าเทียมกัน มักมุ่งเข้าไปที่สังคมใดสังคมหนึ่งโดยเฉพาะตามความต้องการของกลุ่มคนที่ได้รับผลกระทบจากปัญหา เพื่อให้สถานการณ์ที่เป็นปัญหาได้รับการปรับปรุงแก้ไขและเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่า PAR เป็น การวิจัยที่ช่วยเพิ่มขีดความสามารถของคนในสังคมและนำไปสู่ การควบคุมชีวิตของตนเองได้มากขึ้น (Kindon, Pain, & Kesby, 2007, p. 1; Baum, MacDougall, & Smith, 2006, p. 854)

จากผลลัพธ์เชิงประจักษ์ที่เกิดขึ้นจากการใช้ PAR เข้าไป แก้ไขปัญหาและพัฒนาชุมชนต่าง ๆ ได้อย่างแท้จริง ส่งผลให้ องค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ของไทย ทั้งภาครัฐและเอกชน นำ PAR มาใช้ในงานวิจัยกันอย่างแพร่หลาย รวมถึงแวดวง การศึกษาของไทย หน่วยงานทางการศึกษาหลายแห่ง ตลอดจน นักวิชาการและนักวิจัยทางการศึกษาหลายสถาบัน ต่างหันมาให้ความสนใจในเรื่องนี้มากขึ้น ดังจะเห็นได้จากปริมาณ งานวิจัยที่ใช้ PAR มีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียน จึงได้ประมวลความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการวิจัยปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม และบทบาทของการวิจัยในทางการศึกษา มาเขียนเป็นบทความวิชาการ นำเสนอต่อผู้ที่สนใจได้อ่าน เพื่อให้มีความรู้ความเข้าใจและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในงานวิจัย ทางการศึกษาได้อย่างถูกต้องต่อไป

ประวัติความเป็นมาของการวิจัยปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม

หากมองย้อนกลับไปถึงต้นกำเนิดของการวิจัยปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม พบว่ามีจุดเริ่มต้นจากการพัฒนาต่อยอด แนวคิด ของ Kurt Lewin นักจิตวิทยาชาวปรัสเซียคนบิดา

แห่งจิตวิทยาสังคม ซึ่งถือเป็นผู้ริเริ่มการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยในปลายทศวรรษ 1932 Lewin ได้นำนักศึกษาปริญญาเอก ทำการวิจัยกึ่งทดลองในโรงงานแห่งหนึ่ง เพื่อแสดงให้เห็นว่า วิธีการทำงานแบบประชาธิปไตยที่อาศัยการมีส่วนร่วมจะเพิ่ม ผลผลิตและประสิทธิภาพในการทำงานได้มากกว่าการใช้วิธีการ แบบเผด็จการโดยการบังคับ กระบวนการทำงานของพวกเขา อยู่ภายใต้ปรัชญาที่ว่า “ผู้คนจะมีแรงจูงใจในการทำงานมากขึ้น หากพวกเขามีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับวิธีการทำงาน ของพวกเขา” (McNiff & Whitehead, 2006, p. 36) จากการวิจัย ของ Lewin ในครั้งนั้นทำให้แนวคิดการทำวิจัยไปพร้อม ๆ กับการปฏิบัติงาน โดยผู้ปฏิบัติงานเป็นนักวิจัยเอง ที่เรียกว่า “Action Research” ได้ถือกำเนิดขึ้น และคำนี้ถูกใช้ครั้งแรกเมื่อปี ค.ศ. 1944 (Gillis, & Jackson, 2002) ต่อมาในปี ค.ศ. 1946 Lewin ได้ทำ การตีพิมพ์บทความชื่อ “Action research and minority problems” ในวารสาร “Journal of Social Issues” ทำให้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ เผยแพร่ไปอย่างกว้างขวางในประเทศสหรัฐอเมริกา อังกฤษ ออสเตรเลีย แคนาดา และอีกหลาย ๆ ประเทศในทวีปยุโรป โดยได้นำรูปแบบการวิจัยนี้ไปปรับปรุงพัฒนางานในบริบทต่าง ๆ อย่างหลากหลาย (Asumeng, & Osae-Larbi, 2015; Lurey, & Griffin, 2002)

ในช่วงทศวรรษ 1970 การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ได้ถือกำเนิดขึ้นจากกลุ่มนักวิชาการในดินแดน “โลกใต้” (Global South) หรือที่เคยเรียกว่า “ประเทศโลกที่สาม” ซึ่งมี แนวคิดต่อต้านอาณานิคม ได้พยายามออกมาเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากการถูกครอบงำในด้านต่าง ๆ ของชาติตะวันตก โดยบูรณาการการมีส่วนร่วมของชุมชน เข้ากับวิธีการสร้างความรู้ในรูปแบบดั้งเดิม ต่อมาในช่วง ทศวรรษ 1980 กระบวนทัศน์นี้เริ่มได้รับความนิยมอย่าง แพร่หลาย และขยายวงกว้างออกไปยังประเทศในแถบ ละตินอเมริกาและอินเดีย สำหรับปากฝั่งของประเทศในยุโรป และอเมริกาก็ได้มีการปฏิรูปกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยต่อ ยอดกระบวนทัศน์การวิจัยเชิงปฏิบัติการของ Lewin เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพขององค์กร (Comish, Breton, Moreno-Tabarez, Delgado, Rua, de-Graft Aikins, & Hodgetts, 2023, p. 2) ซึ่ง Lewin เห็นว่าในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 สังคม มีความสำคัญต่อการทำงานและมองว่าการวิจัยปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการนำมาซึ่งประชาธิปไตย

ในประเทศหลังสงคราม (Robson, 1993) และในฐานะนักจิตวิทยาสังคม Lewin รู้ดีว่า วิธีที่ดีที่สุดในการขับเคลื่อนผู้คนให้ก้าวไปข้างหน้า คือ ให้พวกเขาตั้งคำถามเกี่ยวกับชีวิตของตนเอง (McNiff, 1988, p. 22) ต่อมาปลายศตวรรษที่ 20 การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้ถูกนักวิชาการนำมาใช้ในงานวิจัยหลากหลายสาขามากขึ้น และในช่วงต้นศตวรรษที่ 21 การพัฒนา PAR จึงเกิดขึ้นผ่านการมีส่วนร่วมทางวิชาการที่ยั่งยืนในการต่อต้านอาณานิคม (Anti-colonial) การค้าประเวณี (Abolitionist) การต่อต้านการเหยียดเชื้อชาติ (Anti-racist) การขยายขอบเขตทางเพศ (Gender-expansive) การเคลื่อนไหวด้านสภาพภูมิอากาศ (Climate Activist) และการเคลื่อนไหวทางสังคมที่รุนแรง (Radical Social Movements) อื่น ๆ (Cornish, Breton, Moreno-Tabarez, Delgado, Rua, de-Graft Aikins, & Hodgetts, 2023, p. 2)

ปัจจุบันมีนักวิชาการสำคัญหลายท่านให้ความสนใจพัฒนาแนวคิด PAR เช่น Paulo Freire, Jurgen Habermas, Stephen Kemmis, Ernest Stringer โดยแต่ละท่านอาจใช้ชื่อเรียกแตกต่างกันออกไป อาทิ การวิจัยโดยมีชุมชนเป็นฐาน (Community-Based Inquiry) การวิจัยปฏิบัติการแบบร่วมมือ (Collaborative Action Research) การวิจัยปฏิบัติการเพื่อการเปลี่ยนแปลง (Critical Action Research) เป็นต้น (อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล, 2553, หน้า 10) อย่างไรก็ตาม แม้ PAR จะมีชื่อเรียกหลากหลายตามบริบทของการวิจัย แต่สิ่งหนึ่งที่ยังคงเป็นเอกลักษณ์ของการวิจัยในรูปแบบ PAR ก็คือ เป็นงานวิจัยที่ช่วยขับเคลื่อนสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในแง่ของวิถีคิด ความเชื่อ และแบบแผนการปฏิบัติ โดยการเปลี่ยนแปลงนี้จะทำให้สังคมโลกกลายเป็นสังคมที่น่าอยู่ ผู้คนอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นได้อย่างยั่งยืน

ความหมายของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) เป็นการวิจัยที่ประยุกต์รวมแนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) กับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research) เข้าด้วยกัน (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2554, หน้า 67) โดยเน้นให้เกิดการทำงานร่วมกันของนักวิจัยและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในทุกขั้นตอนของการวิจัย เป็นการส่งเสริมศักยภาพของผู้มีส่วนร่วมในการวิจัยไปพร้อมกับการแก้ไขปัญหา เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม

PAR มีความหมายหลากหลายตามมุมมองของนักวิชาการและบริบทของงานวิจัย โดยส่วนใหญ่จะมีความหมายไปในแนวทางที่คล้ายกันว่า PAR คือ การแสวงหาความรู้ความจริงที่ถูกต้อง เชื่อถือได้ และตรวจสอบได้ โดยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งมีกลุ่มบุคคลมาเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อให้รู้จักตัวเอง ชุมชน สิ่งแวดล้อม ปัญหาและแนวทางแก้ปัญหาของตน โดยลงมือปฏิบัติจริง (ปริณุต ไชยนิษฐ์ และเรืองสิน ปลื้มปັນ, 2020, หน้า 256) โดยมีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการ คือ 1) การวิจัย (Research) หมายถึงการมีโจทย์หรือปัญหาการวิจัยที่ชัดเจน และมีการดำเนินการตามระเบียบวิธีวิจัย 2) การปฏิบัติ (Action) หมายถึง การลงมือปฏิบัติแก้ปัญหาจริง ตามวิธีการแก้ไขปัญหาที่ได้มาจากกระบวนการวิจัย และ 3) การมีส่วนร่วม (Participation) หมายถึง การที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ต้องมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของกระบวนการวิจัย (อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล, 2553, หน้า 20) อีกนัยหนึ่งอาจหมายถึง การวิจัยเพื่อแก้ปัญหาโดยประชาชนหรือชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน ตั้งแต่ร่วมวิเคราะห์ปัญหา วางแผน ลงมือปฏิบัติ และติดตามประเมินผล (อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล, 2553, หน้า 11) เป็นการวิจัยที่ดำเนินการโดยผู้ปฏิบัติ เพื่อนำผลการวิจัยมาใช้ในการแก้ปัญหาโดยทันที และต้องกระทำเป็นหมู่คณะ ทำการสืบสวนสอบสวนหาปัญหาและข้อโต้แย้งร่วมกันเป็นกลุ่ม วิเคราะห์สาเหตุแห่งปัญหาตามหลักการของประชาธิปไตย (กมล สดประเสริฐ, 2537, หน้า 7) และเป็นวิธีการที่ให้ผู้ถูกวิจัยเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย ได้เรียนรู้ผ่านประสบการณ์ตรง โดยทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องร่วมกันปฏิบัติกิจกรรมวิจัยในทุกขั้นตอนอย่างเข้มข้น กระบวนการวิจัยจะดำเนินไปในลักษณะของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้วิจัยกับผู้ถูกวิจัยเพื่อให้ได้ข้อสรุปเป็นขั้น ๆ ซึ่งชาวบ้านหรือผู้ถูกวิจัยจะเกิดการเรียนรู้ด้วยตัวเอง จนสามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ให้กับตนเองและชุมชนได้ (สุภาวงศ์ จันทวานิช, 2554, หน้า 67) PAR จึงเป็นกระบวนการวิจัยที่มีการทำงานร่วมกันของผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่ ทั้งที่เป็นชาวบ้าน นักพัฒนาและผู้วิจัยภายนอก เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงตามสภาพความเป็นจริงของสังคมนั้น (ชัชวาล ทัดศิริวัช, 2551, หน้า 3)

นอกจากนี้ PAR ยังหมายถึง กระบวนการวิจัยที่เป็นวงจรของการสะท้อนคิดและการปฏิบัติ (Marshall & Rossman, 2006; Selener, 1997) เป็นการแสวงหาความรู้เพื่อให้เกิดความเข้าใจ

และปรับปรุงพัฒนาสิ่งต่าง ๆ โดยสร้างการเปลี่ยนแปลง มีหัวใจสำคัญอยู่ที่การมีส่วนร่วมของทุกคน (Collective) และการแสวงหาความรู้โดยการสะท้อนตนเอง (Self-Reflective Inquiry) กระบวนการสะท้อนคิดนี้จะเชื่อมโยงโดยตรงกับการปฏิบัติ ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากความเข้าใจในประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และบริบทของท้องถิ่น ที่หลอมรวมอยู่ในความสัมพันธ์ทางสังคม กระบวนการของ PAR จะช่วยเพิ่มขีดความสามารถในการแก้ปัญหา ของชุมชนและทำให้ผู้คนสามารถควบคุมชีวิตของตนได้มากขึ้น (Baum, MacDougall, & Smith, 2006, p. 854)

สรุปได้ว่า การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการ วิจัยที่ผู้วิจัยและผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา ของชุมชน แสวงหาความรู้เพื่อใช้ในการแก้ไขปัญหา และลงมือ ปฏิบัติกิจกรรมในแต่ละขั้นตอนของวงจรการวิจัย ตั้งแต่ วางแผน (Plan) ลงมือปฏิบัติ (Action) สังเกตการณ์ (Observe) และสะท้อนผลการปฏิบัติ (Reflection) อย่างเท่าเทียมกัน โดยยึดหลักประชาธิปไตย ที่มุ่งเน้นให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ซึ่งเป็นเจ้าของชุมชน หรือเป็นผู้ที่ได้รับผลกระทบกับปัญหานั้น โดยตรง ได้เรียนรู้ด้วยตนเองผ่านประสบการณ์ที่เกิดขึ้น ขณะทำวิจัย จนสามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่สำหรับนำมาใช้ แก้ไขปัญหาหรือปรับปรุงพัฒนาชุมชนของตนได้อย่างยั่งยืน

กระบวนการทัศน์การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

PAR เป็นการวิจัยที่แตกแขนงออกมาจาก Action Research เป็นหนึ่งในคำที่ใช้เรียกกระบวนการพัฒนาที่เชื่อในปรัชญาของ การร่วมด้วยช่วยกัน หรือ Partnership approach หรือในแนวคิดการ วิจัยแบบ Participatory Methodologies (ลือชัย ศรีเงินยวง, 2554, หน้า 3) เป็นวิถีวิทยาบันโลกแห่งความเป็นจริง (Real World Research) ที่เน้นการแก้ปัญหาในสถานการณ์จริงของชีวิตจริง เป็นตัวเชื่อมระหว่างนักวิจัยกับผู้ใช้ผลการวิจัยซึ่งมีฐานะเป็น ผู้ร่วมวิจัยอย่างเท่าเทียมกัน (Robson, 2002) โดยมีกระบวนการ ทัศน์เชิงวิพากษ์ (Critical Paradigm) เป็นแนวคิด ความเชื่อที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งเชื่อว่าการวิจัยมีเป้าหมายเพื่อการปลดปล่อยมนุษย์จาก การครอบงำทางสังคม เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคมไปสู่สังคมที่ พึ่งปรารถนา เน้นการสร้างการมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องใน การแก้ปัญหาของตนเอง ความรู้ที่เกิดจากการวิจัยสามารถใช้ ประโยชน์ได้ทันที และยังสามารถเสริมพลัง สร้างอำนาจ การต่อรองให้กับผู้ร่วมวิจัย กระบวนการวิจัยจะช่วยปรับเปลี่ยน

ความสัมพันธ์ทางสังคมและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ (อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล, 2553, หน้า 13-17)

ปรัชญาการวิจัยของ PAR สอดคล้องกับแนวคิด “โลกหลัง ยุคใหม่ (Postmodern Tradition)” ที่ยอมรับกระบวนการวิภาษวิธี (Dialectic) ซึ่งเป็นวิธีที่ใช้การอภิปรายโต้แย้งอย่างมีเหตุผล ในการปรับเปลี่ยนความรู้ความเข้าใจ (Kelly, 2005, p. 66) ส่วนหนึ่งของแนวคิด PAR พัฒนามาจากแนวคิดของการพัฒนา ชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปจากแบบดั้งเดิมที่เป็นการพัฒนาจาก บนลงล่าง (Conventional: top-down) ให้เป็นแบบก้าวหน้า (Progressive) และพัฒนาไปสู่แบบที่เน้นการปลดปล่อย โดย PAR มีแนวคิด ความเชื่อว่า การให้กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามา มีส่วนร่วมในการปฏิบัติอย่างแท้จริงและเท่าเทียมกัน โดย เปลี่ยนจากผู้ถูกวิจัยให้เป็นผู้วิจัยและเป็นเจ้าของความรู้ที่ ตนเองสร้างขึ้น จะทำให้เกิดการปลดปล่อย (Liberating) การเสริมพลังอำนาจ (Empowerment) การเรียนรู้ (Learning) และนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ยั่งยืนในที่สุด และยังเชื่อในศักยภาพของแต่ละบุคคล ซึ่งจะเน้นการพัฒนา ศักยภาพที่มีอยู่ในตัวบุคคล โดยใช้การฝึกฝนปฏิบัติจริงเป็นฐาน ในการพัฒนาศักยภาพ สร้างให้ผู้วิจัยและผู้ถูกวิจัยเกิดการเรียนรู้ ด้วยตนเองไปพร้อมกัน สามารถนำศักยภาพของตนมาใช้ ประโยชน์ในการแก้ปัญหาหรือปรับปรุงแก้ไขสภาพความเป็นอยู่ และคุณภาพชีวิตของตนเองให้ดีขึ้น นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง ที่ถาวร (อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล, 2553, หน้า 10-11)

นอกจากนี้ PAR ยังเชื่ออีกว่า การวิจัยควรเป็นไปเพื่อแก้ปัญหา สังคมที่ผู้มีส่วนร่วมในสังคมถูกกดขี่ ประชาชนที่อยู่กับปัญหา ต้องช่วยกันแก้ไขปัญหา ร่วมกับนักวิจัยมืออาชีพ โดยศูนย์กลาง ของกระบวนการแสวงหาความรู้เพื่อแก้ปัญหาก็คือประชาชน ผู้ที่อยู่ในสถานการณ์นั้น ซึ่งเป็นผู้มีอำนาจน้อย บุคคลเหล่านี้ จะเป็นผู้ตัดสินว่าอะไร คือ สิ่งที่ต้องการค้นหาในการแก้ปัญหา ต่าง ๆ ในสังคม (Crane, & O'Regan, 2010) ผู้คนในสังคม จึงมีสิทธิที่จะกำหนดทิศทางในการพัฒนาตนเอง และจำเป็น อย่างยิ่งที่คนในท้องถิ่นนั้นต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ วิธีแก้ปัญหของตนเอง เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน (Attwood, 1997, p. 2)

หลักการและลักษณะสำคัญของการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

พื้นฐานสำคัญประการหนึ่งของ PAR คือ การสะท้อนคิด การแลกเปลี่ยนเรียนรู้และเพิ่มพูนความรู้ตลอดกระบวนการของการวิจัย งานวิจัยตามกระบวนการของ PAR อาจมีรูปแบบการเขียนที่หลากหลายขึ้นอยู่กับบริบทของงานวิจัย แต่ถึงอย่างไร PAR ก็มีหลักการสำคัญร่วมกัน คือ การให้ความเคารพต่อภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น ตลอดจนระบบการสร้างความรู้ซึ่งแตกต่างไปจากการสร้างความรู้ของนักวิชาการ กล่าวคือ มีการปรับปรุงความสามารถและพัฒนาศักยภาพของผู้คนในชุมชนให้สามารถวิเคราะห์ สังเคราะห์ปัญหาของตนเอง และใช้ประโยชน์จากศักยภาพเหล่านั้นได้ มีการให้ความรู้ที่เหมาะสมกับคนในชุมชนและมีการนำไปใช้อย่างเหมาะสม สนใจเรื่องราวของการปลดปล่อยแนวความคิดของคนในชุมชนให้มองเห็นความคิดของตนเองอย่างเสรี สามารถมองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง วิเคราะห์วิจารณ์ และตรวจสอบสภาพข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ (พันธ์ทิพย์ รามสูตร, 2540, หน้า 33–35) McTaggart (1989) ได้สรุปหลักการของ PAR ไว้ว่า เป็นวิธีการเชิงรุกเพื่อปรับปรุงสังคมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงผ่านการปฏิบัติ สร้างการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง มีการทำงานร่วมกัน ชุมชนร่วมกันสะท้อนตนเอง ผู้คนมีส่วนร่วมในการสร้างทฤษฎีเกี่ยวกับการปฏิบัติของตน กำหนดให้ผู้คนนำแนวปฏิบัติ แนวคิดและสมมติฐานมาทดสอบ มีการเก็บบันทึก ผู้เข้าร่วมต้องมีการอภิปรายโต้แย้งแลกเปลี่ยนเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ของตนเอง มีการวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ และเป็นกระบวนการทางการเมือง

หลักการสำคัญในการทำ PAR ที่นักวิจัยควรคำนึงถึงมี 4 ประการ คือ (อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล, 2553, หน้า 20)

- 1) หลักความสัมพันธ์ (Relationship) ยึดหลักการสร้างความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมหรือความสัมพันธ์แนวราบ ระหว่างผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่าย
- 2) หลักการสื่อสาร (Communication) ยึดหลักการสื่อสารตามความเป็นจริง เปิดกว้างและจริงใจต่อกัน
- 3) หลักการมีส่วนร่วม (Participation) ยึดหลักการมีส่วนร่วมทั้งด้านความสัมพันธ์ระหว่างกัน การปฏิบัติร่วมกัน การส่งเสริมสนับสนุนกันและการสร้างความสำเร็จร่วมกัน

4) หลักการรวมไว้ (Inclusion) ยึดหลักการนำทุกประเด็นที่เกี่ยวข้องกับปัญหา ทั้งระดับปัจเจกบุคคล ระดับกลุ่มหรือองค์กร มาพิจารณาโดยไม่ตัดประเด็นใดออก และต้องคำนึงถึงความร่วมมือและผลประโยชน์ร่วมของทุกฝ่าย

PAR มีลักษณะเฉพาะที่สำคัญ สรุปได้ดังนี้ (อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล, 2553, หน้า 13–24; อมาวสี อัมพันศิริรัตน์ และพิมพ์มล วงศ์ไชยา, 2560, หน้า 195–198; Walter, 2009, pp. 1–2; MacDonald, 2012, pp. 39–43; ชัชวาล ทัดศิวิธ, 2551, หน้า 3–7, จิรัชยา เจียวกัก และสันติชัย แยมใหม่, 2559, หน้า 83–88)

- 1) ปัญหาวิจัย หัวข้อวิจัย คำถามการวิจัยและกรอบการวิจัย กำหนดโดยผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่วิจัยเป็นผู้ชี้นำจากสิ่งที่เป็นปัญหาหรือสิ่งที่ชุมชนสนใจ
- 2) เป็นการวิจัยเพื่อเสริมพลังอำนาจ สร้างแรงจูงใจ ความภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีของตนให้กับผู้คนในพื้นที่วิจัย ส่งเสริมให้พึ่งตนเองและสามารถตัดสินใจเองได้
- 3) เป็นการวิจัยเพื่อหาแนวทางการเปลี่ยนแปลงจิตสำนึก พัฒนาคุณภาพชีวิต ชุมชนและสังคม โดยการสืบค้นทำความเข้าใจโครงสร้างที่เป็นรากเหง้าของปัญหา
- 4) เป็นการวิจัยเพื่อสร้างศักยภาพชุมชน แกนนำชุมชน โดยพัฒนาวิสัยทัศน์และทำงานร่วมกันผ่านการปฏิบัติที่ต่อเนื่อง ทำให้นักวิจัยและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียสามารถพัฒนาองค์ความรู้ ทักษะ และแบ่งปันทรัพยากรอย่างยุติธรรมและเท่าเทียม
- 5) เป็นวิธีการที่อาศัยการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย ประกอบด้วยบุคคล 3 ฝ่าย คือ บุคคลเป้าหมาย หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนที่เรียกว่า “ผู้วิจัยภายใน” ซึ่งเป็นผู้รู้ข้อมูลเกี่ยวกับตนเองมากที่สุด นักวิจัยที่เรียกว่า “ผู้เชี่ยวชาญภายนอก” ซึ่งเป็นผู้รู้และเชี่ยวชาญเรื่องแนวคิด ทฤษฎีและระเบียบวิธีการวิจัย และนักพัฒนาที่เป็นคนภายนอกที่ใกล้ชิดกับบุคคลเป้าหมายมากที่สุด มีความรู้และมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนา มักจะเป็นผู้แทนของฝ่ายรัฐบาลหรือองค์กรพัฒนาเอกชน การมีส่วนร่วมจะเน้นการกระจายอำนาจและความเป็นประชาธิปไตย โดยทุกคนร่วมเรียนรู้และพัฒนาไปด้วยกันตั้งแต่การระบุปัญหา การสำรวจ การวิเคราะห์ข้อมูล และการลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหา

6) เป็นการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ ส่งเสริมให้คนค้นพบวิธีการแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ในชีวิตประจำวันได้อย่างมีประสิทธิภาพ เป็นการวิจัยที่กระบวนการสร้างความรู้และการใช้ความรู้เป็นเรื่องเดียวกัน

7) เป็นพลวัต มีความยืดหยุ่น เรียบง่าย โดยมีความยืดหยุ่นมากในแง่ของกิจกรรม เวลาและวิธีเก็บรวบรวมข้อมูล วิธีการปรับตามพื้นที่ เพราะทิศทางการวิจัย ลักษณะกิจกรรม ความสำเร็จของงานวิจัยขึ้นอยู่กับความพร้อมและภูมิหลังของผู้ร่วมวิจัย

8) เป็นการวิเคราะห์สถานการณ์อย่างมีวิจารณญาณ เพื่อให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ตามธรรมชาติของสถานการณ์นั้น และใช้กระบวนการแก้ปัญหา (Problem Solving) ที่ปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์ โดยเน้นที่คุณค่า นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงแก้ไขอย่างลึกซึ้งและเหมาะสม

9) เน้นมุมมองแบบองค์รวม (Holistic Approach) ของบริบท ระบบสังคม และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) สนใจความเชื่อมโยงของข้อมูลทางสังคมทุก ๆ ด้าน ค้นหาความสัมพันธ์เชิงโครงสร้าง (Structural Relationships) ปฏิสัมพันธ์ ความเชื่อมโยงระหว่างทุกสิ่ง

10) กระบวนการ PAR เป็นวงจรวิจัยเช่นเดียวกับ Action Research ซึ่งจะดำเนินการเป็นวงจรต่อเนื่องกันไปและสามารถหมุนเป็นเกลียวต่อเนื่องได้หลายวงจร โดยองค์ประกอบของการดำเนินการควรเป็นไปเพื่อการเปลี่ยนแปลงเชิงบวกมากกว่าการค้นหาข้อมูล ประกอบด้วย 4 กระบวนการสำคัญ คือ PAOR ได้แก่

10.1) การวางแผน (Plan) เป็นการศึกษาริบทชุมชน วิเคราะห์ศักยภาพ สภาพปัญหาและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน สร้างสัมพันธภาพ สร้างเครือข่าย ร่วมกันตั้งโจทย์วิจัย ศึกษาปัญหาและแนวทางแก้ไข จัดทำแผนงานเพื่อแก้ปัญหา ซึ่งมีหลากหลายเทคนิคที่นิยมนำมาใช้ เช่น การทำแผนที่ทางสังคม (Social Mapping) การวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) การประเมินชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (Rapid Assessment Procedures: RAP) การประเมินความต้องการจำเป็น (Need Assessment) หรือเทคนิค AIC เป็นต้น

10.2) การปฏิบัติ (Action) เป็นการดำเนินการตามแผนงานที่วางไว้ โดยก่อนดำเนินการควรสื่อสารทำความเข้าใจ และทุกฝ่ายต้องมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมตามบทบาทและ

ศักยภาพที่เหมาะสม และต้องมีการวิเคราะห์ทบทวนการปฏิบัติงานร่วมกันอย่างต่อเนื่องตลอดการดำเนินงาน

10.3) การสังเกต (Observe) เป็นการสังเกตการณ์สิ่งที่เกิดขึ้นในทุกกระบวนการวิจัย แล้วนำข้อมูลที่รวบรวมได้มาวิเคราะห์ร่วมกัน เพื่อนำไปใช้ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการดำเนินงานวิจัยให้เหมาะสมกับสถานการณ์และบรรลุผลสำเร็จตามแผนงานที่วางไว้

10.4) การสะท้อนการปฏิบัติ (Reflection) เป็นการให้ทุกฝ่ายได้ร่วมกันพิจารณา ไตร่ตรอง ประเมินและวิพากษ์ตนเองอย่างลึกซึ้ง เกี่ยวกับการปฏิบัติงานตามแผนงาน ทั้งในระหว่างการปฏิบัติและเมื่อสิ้นสุดการปฏิบัติ โดยใช้เทคนิคต่าง ๆ มาช่วย เช่น การถอดบทเรียน การประเมินเสริมพลัง ฯลฯ ซึ่งกระบวนการนี้ถือเป็นจุดเด่นประการหนึ่งของ PAR เพราะผลของการสะท้อนการปฏิบัติที่ลุ่มลึกจะทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันจากการปฏิบัติงานของทุกฝ่าย

11) การเก็บรวบรวมข้อมูลจะเก็บข้อมูลด้วยวิธีการและเครื่องมือที่หลากหลาย ทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ เช่น การสนทนากลุ่ม (Focus Groups) การสังเกตผู้เข้าร่วม (Participant Observation) การบันทึกภาคสนาม (Field Notes) การสัมภาษณ์ (Interviews) บันทึกกอนุทินและบันทึกส่วนตัว (Diary and Personal Logs) การสอบถาม (Questionnaires) การสำรวจ (Surveys) การศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Documentary Study) ฯลฯ โดยเน้นการใช้ข้อมูลผ่านปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างนักวิจัยที่เข้ามาให้แนวคิดกับชุมชนเพื่อตรวจสอบทฤษฎีและเสนอวิธีแก้ปัญหาในแต่ละสถานการณ์ ในแต่ละพื้นที่กับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน ซึ่งเป็นเจ้าของปัญหาและเป็นผู้ปฏิบัติที่เข้าใจในปัญหาและบริบทของชุมชนอย่างลึกซึ้ง และควรใช้วิธีเก็บข้อมูลอย่างน้อยสามวิธีเพื่อกำข้ามข้อจำกัดของแต่ละวิธี สำหรับสร้างสามเหลี่ยมในการสร้างข้อมูลและการแก้ปัญหาที่มีประสิทธิภาพมากขึ้น

12) การวิเคราะห์ข้อมูลใช้หลากหลายวิธี อาจใช้ทั้งวิธีการทางสถิติและการวิเคราะห์เนื้อหา โดยเน้นการคิดวิเคราะห์ ไตร่ตรองข้อมูลร่วมกันระหว่างกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย

13) เน้นผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหาอย่างยั่งยืน และเน้นการสร้างศักยภาพของชุมชน สร้างการเรียนรู้ การเปลี่ยนวิธีคิดและสร้างวัฒนธรรมชุมชนผ่านกระบวนการวิจัย

14) เป็นการสร้างจิตสำนึกสาธารณะ และวัฒนธรรมการทำงานเป็นทีม สร้างการมีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียม

15) องค์ความรู้ที่ได้ เป็นความรู้แบบสหวิทยาการที่เป็นผลมาจากการวิจัยร่วมกันของนักวิจัยและผู้ปฏิบัติ โดยผู้ปฏิบัติซึ่งเป็นเจ้าของพื้นที่และชุมชนในพื้นที่วิจัย จะเป็นเจ้าของความรู้ และผู้ใช้ประโยชน์จากความรู้

ขั้นตอนกระบวนการการวิจัยปฏิบัติการ

แบบมีส่วนร่วม

กิจกรรมการวิจัยตามขั้นตอนกระบวนการของ PAR เป็นกิจกรรมที่ผสมผสานกระบวนการของการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Participatory Research: PR) กับการศึกษาเชิงปฏิบัติการ (Action Research: AR) ที่มีกระบวนการของการปฏิบัติตามขั้นตอน PAOR หมุนวนเป็นเกลียวไปอย่างต่อเนื่องหลาย ๆ วงรอบ จนกว่าการวิจัยจะบรรลุผลลัพธ์ตามที่ต้องการ ซึ่งจำนวนวงรอบของการวิจัยจะแตกต่างกันไปตามบริบทของงานวิจัย

PAR ไม่ใช้กระบวนการเชิงเส้นที่เป็นระเบียบ กระบวนการดังกล่าวไม่ได้แยกออกจากกันอย่างชัดเจน อาจจะทำข้ามไปมาระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ในวงจร ในบางช่วงอาจจะทำเนืองอยู่ในระยะเวลาเดียวกัน เช่น การสังเกตและการสะท้อนการปฏิบัติ อาจทับซ้อนกันอยู่ในกระบวนการปฏิบัติ (อุทัยทิพย์ เจียวิวรรณ์กุล, 2553, หน้า 29) ดังนั้นเพื่อให้เกิดความชัดเจนในการปฏิบัติ นักวิชาการหลายท่าน อาทิ สุริยา วิรวงศ์ (2538); ชัชวาลย์ ทัดศิวัช (2551, หน้า 15–19); อุทัยทิพย์ เจียวิวรรณ์กุล (2553, หน้า 29–30); จิรัชยา เจียวก๊ก และสันติชัย แยมใหม่ (2559, หน้า 88–93) ได้กำหนดขั้นตอนดำเนินการวิจัยของ PAR ไว้คล้ายคลึงกัน โดยสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ระยะ ดังนี้

1) ระยะเตรียมการวิจัย (Pre-Research Phase)

เป็นการเตรียมความพร้อมก่อนดำเนินการวิจัย ซึ่งขั้นตอนนี้มีความสำคัญมากต่อความสำเร็จของงานวิจัย โดยเริ่มจากการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน การสำรวจศึกษาชุมชน การคัดเลือกชุมชน การเข้าสู่ชุมชน การสร้างและเตรียมความพร้อมของเครือข่ายทุกกลุ่ม ทั้งกลุ่มเป้าหมาย ผู้วิจัย และนักพัฒนา

ปัญหาที่มักจะพบเห็นได้ในขั้นตอนนี้ คือ การเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายและการสื่อสารการทำวิจัยในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งผู้วิจัยต้องพยายามสร้างความไว้วางใจและทำให้เกิดความชัดเจนในการนำเสนอประเด็นที่ต้องการพัฒนาหรือแก้ไข้ปัญหา สิ่ง

ต้องระวัง คือ ความลำเอียงในการดำเนินงานและการมีบทบาทของผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยทุกคนควรเท่าเทียมกันรวมถึงปัญหาการขาดความต่อเนื่องในการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน เนื่องจากชาวบ้านมักจะไม่ค่อยมีเวลา ซึ่งอาจส่งผลให้เกิดการคล้อยตามผู้มีอิทธิพลต่อชุมชนหรือผู้นำชุมชนได้ ดังนั้นการดำเนินกิจกรรมในขั้นตอนนี้จึงควรทำให้กระชับ ชัดเจน เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันในเวลาเดียวกัน ซึ่งสามารถแก้ไขได้โดยการจัดเวทีเสวนาให้ผู้มีส่วนร่วมทุกฝ่ายได้แสดงความคิดเห็นในประเด็นต่าง ๆ ร่วมกัน

2) ระยะดำเนินการวิจัย (Research Phase)

เป็นขั้นตอนของการศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน โดยประเมินปัญหาความต้องการของชุมชน และประเมินความเป็นไปได้ในด้านทรัพยากรที่มีในชุมชน การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของการปฏิบัติการ โดยที่ทีมวิจัยร่วมกันทำข้อตกลงและกำหนดเป้าหมายในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน ตลอดจนสร้างความเข้าใจถึงวิธีปฏิบัติการวิจัยแบบมีส่วนร่วม จากนั้นร่วมกันระบุปัญหาที่จะศึกษา ระบุแหล่งที่จะช่วยกำหนดปัญหา ระบุข้อมูลที่ต้องการ ระบุแนวทางในการนำข้อมูลมาใช้และการวิเคราะห์ข้อมูล

3) ระยะการวางแผนปฏิบัติการ (Planing Phase)

ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่เข้าร่วมการวิจัยจะร่วมกันออกแบบกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน โดยเริ่มจากกระบวนการตัดสินใจร่วมกัน เพื่อคัดเลือกโครงการและกิจกรรมที่ต้องดำเนินการ ซึ่งควรเป็นโครงการที่คนในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ผู้วิจัยควรกระตุ้นให้ชุมชนมีบทบาทในการวางแผนมากที่สุด ภายใต้การสนับสนุนช่วยเหลือจากนักวิชาการหรือนักปฏิบัติที่มีความเชี่ยวชาญเฉพาะทางในการกำหนดโครงการ/กิจกรรมที่จะนำไปสู่การปฏิบัติควรให้มีการสนทนาร่วมกัน เพื่อตอบประเด็นคำถามเกี่ยวกับการดำเนินโครงการ เช่น โครงการควรมีกิจกรรมอะไร ใครเป็นผู้ทำทำอะไร ที่ไหน อย่างไร โดยเฉพาะการกำหนดบทบาทหน้าที่ ความรับผิดชอบของผู้เข้าร่วมทีมวิจัย ควรทำให้ชัดเจนและเหมาะสมกับศักยภาพของแต่ละบุคคล

4) ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (Implementation Phase)

เป็นขั้นตอนของการดำเนินกิจกรรมตามแผนการที่วางไว้ รวมถึงการร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อนำไปใช้ในขั้นตอนของการติดตามประเมินผลต่อไป ขั้นตอนนี้จึงนับเป็นอีกขั้นตอน

หนึ่งที่สำคัญ ดังนั้น ในการปฏิบัติงานตามแผนจึงควรมีแกนนำหรือกลุ่มทำงานในชุมชน ซึ่งเป็นกลุ่มที่สมาชิกในชุมชนให้การยอมรับ โดยกลุ่มทำงานหรือกลุ่มแกนนำนี้อาจเป็นกลุ่มหรือองค์กรที่มีอยู่ในชุมชนซึ่งมีความเหมาะสม สอดคล้องกับวัตถุประสงค์หรือลักษณะของงาน

สำหรับสิ่งที่ควรระวังในการดำเนินการในขั้นตอนนี้ก็คือ การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในกระบวนการวิจัย ซึ่งมักจะพบว่าชาวบ้านไม่เห็นความสำคัญของการทำวิจัย มักจะคิดว่าการศึกษาวิจัยเป็นเรื่องไกลตัว ไม่เกี่ยวกับปากท้องของตน และเป็นเรื่องที่ยากต้องอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง ผู้เข้าร่วมวิจัยจริง ๆ จึงมักจะเป็นกลุ่มผู้นำชุมชน อาจไม่ใช่ผู้ที่ได้รับผลกระทบโดยตรงกับปัญหาวิจัยก็ได้ ซึ่งปัญหานี้เกิดจากการชาวบ้านขาดความรู้ความเข้าใจอันดีต่อกระบวนการและประโยชน์ที่จะได้รับการทำวิจัย ดังนั้นผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับผลประโยชน์ที่ชาวบ้านจะได้รับจากการทำวิจัยครั้งนี้ ทั้งประโยชน์ที่จะได้รับหลังการทำวิจัยเสร็จสิ้นและประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นต่อเนื่องไปอย่างถาวร แม้งานวิจัยนี้จะสิ้นสุดลงแล้วก็ตาม

5) ระยะเวลาติดตามและประเมินผลการปฏิบัติ (Monitoring and Evaluation Phase)

การติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานเป็นกิจกรรมที่จำเป็นและขาดไม่ได้ ซึ่งการติดตามผล หมายถึง การตรวจสอบของชาวบ้านหรือองค์กรชาวบ้านว่า งานหรือกิจกรรมที่ได้เริ่มทำไปนั้นสามารถดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง เหมาะสมหรือไม่ เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้หรือไม่ เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้มากน้อยเพียงใด โดยนำเอาข้อมูลที่เก็บรวบรวมได้มาวิเคราะห์และตีความ เป็นการวิเคราะห์หรืออภิปรายผลร่วมกับผู้มีส่วนร่วมได้ส่วนเสียทุกฝ่าย และสอดคล้องไปในกระบวนการวิจัยทุกขั้นตอน จึงเป็นกิจกรรมที่ทุกฝ่ายต้องกระทำอย่างต่อเนื่องในทุกช่วงเวลาของการดำเนินงาน อาจทำโดยจัดให้มีการประชุมหารือความก้าวหน้าในการทำวิจัย การแก้ไขปัญหาร่วมกันของทุกฝ่ายเป็นระยะตลอดการวิจัย มีการทบทวนและปรับเปลี่ยนพัฒนาแผนงานในการแก้ไขปัญหามาปฏิบัติเพื่อยกระดับไปสู่การปฏิบัติงานในวงจรดำเนินการรอบถัดไป เพื่อแก้ไขปัญหาลงอย่างต่อเนื่องหรือเพื่อพัฒนางานให้ดียิ่งขึ้น

นอกจากนี้เพื่อสร้างพื้นที่การเรียนรู้ (Learning Space) ยกระดับองค์ความรู้และขยายผลการดำเนินงานให้กว้างขึ้น ควรจัดให้มีเวทีสาธารณะในการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทั้งในกลุ่มนักวิจัย กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย และกลุ่มผู้สนใจ เพื่อเผยแพร่และวิพากษ์ผลการวิจัยและองค์ความรู้ที่ได้รับ และเมื่อเสร็จสิ้นการวิจัยควรมีการสังเคราะห์บทเรียนจากการวิจัยออกมาด้วย ทั้งบทเรียนแห่งความสำเร็จและบทเรียนแห่งความล้มเหลว และควรมีการจัดทำเอกสารชุดความรู้และรายงานการวิจัยที่เน้นกระบวนการได้มาซึ่งรายงานผลการวิจัย มากกว่าการได้เพียงตัวเลขรายงาน เผยแพร่ให้ผู้ที่เกี่ยวข้องต่อไป

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกับบทบาททางการศึกษา

PAR มีบทบาทสำคัญในการเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการพัฒนาครูและการเรียนการสอน (Carr & Kemmis, 1986; Elliot, 1991) กิจกรรมทางการศึกษาต่าง ๆ เช่น การวิจัยทางการศึกษา การพัฒนาหลักสูตร การจัดการเรียนการสอน และการวัดผลประเมินผล ล้วนเป็นกิจกรรมพื้นฐานของการวิจัย Elliot (1991, p. 49) กล่าวว่า PAR เป็นรูปแบบหนึ่งของการต่อต้านเชิงสร้างสรรค์ (Creative Resistance) เพราะ PAR จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมากกว่าการรักษาความเชื่อของครูในรูปแบบเดิม ๆ ไว้

การนำ PAR มาใช้ในทางการศึกษา เริ่มขึ้นในช่วงทศวรรษที่ 1940 ถึง 1950 ณ วิทยาลัยครูในมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย โดย Stephen Corey และคณะ เรียกร้องให้มีการทำวิจัยโดยทุกฝ่ายมีส่วนร่วมแทนกระบวนการวิจัยในรูปแบบเดิมที่ใช้กันอยู่ทั่วไปในโรงเรียน ซึ่ง Corey เชื่อว่าการวิจัยแบบดั้งเดิมจะไม่ใช่ประโยชน์ต่อการศึกษาของอเมริกาและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ไม่ว่าจะเป็นครู ผู้บริหาร นักเรียนผู้ปกครอง และคณาจารย์ในมหาวิทยาลัย Corey จึงสนับสนุนให้ครูมีส่วนร่วมในการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างเท่าเทียม กล่าวคือทุกฝ่ายจะต้องมีบทบาทอย่างเข้มข้นในการออกแบบการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล และการตีความข้อมูล ซึ่งในเวลาต่อมาก็ได้มีนักการศึกษาคนอื่น ๆ ร่วมกันสานต่องานและความเชื่อของ Corey จนกระทั่งในช่วงปลายทศวรรษที่ 1950 ถึง 1960 ความนิยมในการใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการลดลง เนื่องจากมีการวิพากษ์วิจารณ์กันว่าเป็นงานวิจัยที่ไม่มีการควบคุมเชิงปริมาณ ใช้สถิติง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน เป็นงานวิจัยที่ดำเนินการ

โดยครูที่เป็นนักวิจัยสมัครเล่นและไม่เป็นวิทยาศาสตร์ (Jacobs, 2016, p. 51)

PAR ได้กลับมาเป็นที่นิยมอีกครั้ง ในช่วงทศวรรษที่ 1970 ซึ่งหนึ่งในผู้นำการฟื้นฟูการใช้ PAR ในการวิจัยทางการศึกษาคือ Freire (2005) ซึ่งได้ศึกษาสภาพแวดล้อมทางการศึกษาที่เต็มไปด้วยความกดดันในประเทศบราซิล และนำเสนอแนวคิดต่าง ๆ เช่น การลดทอนความเป็นมนุษย์ (Dehumanization) ความแตกต่างระหว่างหน่วยวิจัย (Subjects) กับผู้ถูกวิจัย (Objects) ในงานวิจัยการศึกษาแบบร่วมตั้งใจ (Co-intentional Education) และแนวคิดการศึกษาแบบฝากธนาคาร (The Banking Concept of Education) หลักการหลาย ๆ ประการ ของ PAR คล้ายคลึงกับความคิดของ Freire ในด้านของความเท่าเทียมกัน ความร่วมมือ การควบคุม ผู้เรียนและผู้สอนในสภาพแวดล้อมทางการศึกษา ซึ่งมีนักการศึกษาอีกหลายท่านที่สนับสนุนแนวคิดของ PAR และเห็นถึงประโยชน์ของการนำ PAR มาใช้ในโรงเรียน อาทิ Downes & Groundwater-Smith (1999); Brydon-Miller and Maguire (2009); Hooks (1994); Pine (2009); Solomon and Flores (2001) และ Maguire (1987) ที่เห็นว่ากระบวนการของ PAR เป็นการวิจัยที่มีความเป็นประชาธิปไตยยึดหลักการมีส่วนร่วม การทำงานร่วมกันและความสัมพันธ์แบบไม่มีลำดับชั้น ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทั้งหมดทำงานร่วมกันเพื่อค้นหา เรียนรู้และทำความเข้าใจร่วมกัน ซึ่งนอกจาก PAR จะช่วยสร้างองค์ความรู้ใหม่แล้วยังเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะช่วยให้โรงเรียนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ก้าวหน้ามากขึ้น ผลลัพธ์ที่เกิดจากการวิจัยจะเป็นประโยชน์ต่อผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย

ในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา PAR ได้รับการตอบรับในบริบทของการศึกษามากขึ้น และในปัจจุบันได้ถูกนำมาใช้ในการพัฒนาการเรียนรู้ของนักเรียน การสอนที่ประสบความสำเร็จของครู รวมถึงโครงการที่เกี่ยวข้องกับเยาวชน และโครงการเพื่อการเติบโตในระดับนานาชาติหลายโครงการ (Sokhanvar & Salehi, 2018, p. 24) PAR ก่อให้เกิดประโยชน์มากมายต่อแวดวงการศึกษา โดยเฉพาะประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับนักเรียนและครูซึ่งเป็นผู้ได้รับผลประโยชน์โดยตรง ซึ่ง PAR จะช่วยให้นักเรียนสามารถเสริมสร้างขีดความสามารถทางวิชาการของตน อันเป็นผลมาจากการเรียนและประสบการณ์ที่ได้รับโดยตรงในบริบทของการศึกษานอกจากนี้ยังสามารถกระตุ้นให้นักเรียนได้ถ่ายทอดความคิด

ของตนและผ่อนคลายมากขึ้น รวมถึงสามารถพัฒนาการสะท้อนคิด ซึ่งจะช่วยให้นักเรียนสามารถสร้างองค์ความรู้ใหม่ได้ด้วยตนเอง การมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในกระบวนการเรียนรู้สามารถช่วยเพิ่มความมั่นใจในตนเองและความสามารถในการเป็นผู้นำของนักเรียนได้ ขณะที่ครูถือได้ว่าเป็นเพียงหุ้นส่วนความร่วมมือของนักเรียนมากกว่าเป็นผู้มีอำนาจในห้องเรียนเพียงผู้เดียว สำหรับครู PAR จะกระตุ้นให้ครูมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นร่วมกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอื่น ๆ สามารถพัฒนาความเป็นมืออาชีพและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างครูกับผู้เรียนได้ นอกจากนี้การมีส่วนร่วมในการวิจัยของครูยังก่อให้เกิดการสะท้อนคิด ซึ่งช่วยให้ครูได้ไตร่ตรองเกี่ยวกับวิธีการสอน ครูจึงสามารถปรับปรุงการสอนของตนเองได้ และอาจมีผลกระทบไปถึงการปรับปรุงหลักสูตร และสามารถปรับปรุงคุณภาพและมาตรฐานของการศึกษาได้อีกด้วย ยิ่งไปกว่านั้น ครูสามารถเสริมสร้างแรงจูงใจภายในของนักเรียนและช่วยให้มีอิสระ สามารถสร้างความตระหนักรู้และได้สะท้อนคิดอย่างไตร่ตรองในการทำงานแต่ละงานมากขึ้น (Sokhanvar & Salehi, 2018, p. 30) การวิจัย PAR ไม่เพียงแต่สร้างการเปลี่ยนแปลงตามผลการวิจัยเท่านั้น แต่ยังส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงและความรู้ใหม่ที่ถูกสร้างขึ้น ในระหว่างกระบวนการวิจัย นักเรียนที่มีส่วนร่วมในการเรียนรู้ผ่านกระบวนการ PAR จะแสดงออกถึงการมองโลกในแง่ดี มีความอยากรู้อยากเห็น มีความกระตือรือร้นและสนใจที่จะเรียนรู้

อาจกล่าวได้ว่า PAR เป็นโอกาสอันยอดเยี่ยมสำหรับนักเรียนและครูที่จะขยายความรู้และประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยความสามารถ ทักษะและความรู้ของผู้เข้าร่วมวิจัยจะได้รับการพัฒนาในระหว่างกระบวนการวิจัย เนื่องจากกระบวนการของ PAR ไม่ได้เป็นเพียงการสอนเนื้อหาและการให้คะแนนนักเรียนเท่านั้น แต่ยังเกี่ยวข้องกับการสร้างแบบจำลอง การอภิปราย การให้ข้อเสนอแนะ และการทำงานร่วมกันของครูและนักเรียน กระบวนการทั้งหมดของ PAR จะช่วยปรับปรุงกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนตลอดจนเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์และการรับรู้ที่มีต่อกันในแง่ของความไม่สมดุลของอำนาจระหว่างครูและนักเรียน โดยครูและนักเรียนจะเรียนรู้และทำงานร่วมกันอย่างเท่าเทียมและเป็นประชาธิปไตย (Jacobs, 2016, p. 52)

บทสรุป

เมื่อวัตถุประสงค์ของการศึกษาเป็นไปเพื่อทำลายอคติที่ลัทธิและครอบงำผู้เรียนมาตั้งแต่อดีต และครูยังต้องเป็นผู้เรียนรู้มากกว่าผู้สอน ท้ายที่สุดหากมองว่าการศึกษามีเป้าหมายเพื่อสร้างความเจริญงอกงามให้กับผู้เรียน วิธีหนึ่งที่จะทำให้บรรลุเป้าหมายได้ก็คือ ครูต้องละทิ้งการควบคุมและครอบงำผู้เรียน ซึ่งสามารถทำได้โดยการนำ PAR มาใช้ในการวิจัยทาง

การศึกษา ปัจจุบัน PAR จึงถูกมองว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญที่จะช่วยให้โรงเรียนกลายเป็นสังคมแห่งการเปลี่ยนแปลงที่สมบูรณ์แบบ โดยโรงเรียนจะเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญและสามารถค้นพบนักวิจัยที่มีความสามารถได้ในหมู่นักเรียน ดังนั้นโรงเรียนใดที่นำหลักการของ PAR มาใช้เท่ากับเปิดโอกาสให้ครูผู้สอนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและนักเรียนได้ลงมือปฏิบัติร่วมกันอย่างเต็มที่ จะก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาได้อย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กมล สุตประเสริฐ. (2537). *การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติงาน*. กรุงเทพฯ: สำนักงานโครงการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์.
- จิรัชยา เจียวก๊ก และสันติชัย แยมใหม่. (2558). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน. *Hatyai Journal*, 14(1), 79-95.
- ชัชวาล ทัดศิวัช. (2551). *การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research. PAR) : มิติใหม่ของรูปแบบวิธีวิจัยเพื่อการพัฒนาชุมชนระดับท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: รัฐสภาสาร.
- ปริณุต ไชยนิษฐ์ และเรืองสิน ปลื้มปิ่น. (2563). วิจัยบนฐานแห่งหลักการสร้างความสุขและการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง. *วารสารศิลปศาสตร์ราชชมงคลสุวรรณภูมิ*, 2(3), 557-566.
- พันธ์ทิพย์ รามสูตร. (2540). *การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม*. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาการสาธารณสุขอาเซียน มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ลือชัย ศรีเงินยวง. (2554). *เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเรื่อง ชุมชนวิจัย...วิจัยชุมชน: สรุบทเรียนสามปีของการวิจัยแบบพาร์กับการควบคุมโรค เรื่อง ชุมชนกับการควบคุมโรค แนวคิดและบทเรียนจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR)*. เข้าถึงได้จาก <http://irem.ddc.moph.go.th/uploads/book/581300f77f3a6.pdf>.
- สมโภชน์ อเนกสุข. (2021). การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: Participatory Action Research. *วารสารวิจัยและนวัตกรรม การศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา*, 3(1), 18-31.
- สุภาวดี จันทวานิช. (2554). *การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ* (พิมพ์ครั้งที่ 10). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุริยา วีรวงศ์. (2538). การศึกษาสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนในพื้นที่แนวกันชนของเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าห้วยขาแข้ง. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยสังคมแห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อมาวลี อัมพันธ์ศิริรัตน์ และพิมพ์มล วงศ์ไชยา. (2560). การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: ลักษณะสำคัญและการประยุกต์ใช้ในชุมชน. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 36(6), 192-202.
- อุทัยทิพย์ เจียวิวรรธน์กุล. (2553). *การวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม: แนวคิด หลักการ และบทเรียน*. เข้าถึงได้จาก <https://www.scbfoundation.com/stocks/f4/file/139021209378s5mf4pdf>
- Asumeng, M. A., & Osae-Larbi, J. A. (2015). Organization development models: a critical review and implications for creating learning organizations. *Eur J Train Dev Stud*, 2, 29-43.
- Attwood, H. (1997). An overview of issues around the use of participatory approaches by post-graduate students. In IDS, *Participatory Research, IDS PRATopic Pack* (February, 1997). Brighton: IDS, University of Sussex.

- Baum, F., MacDougall, C., & Smith, D. (2006). Participatory action research. *Journal of epidemiology and community health*, 60(10), 854–857.
- Brydon–Miller, M., & Maguire, P. (2009). Participatory action research: contributions to the development of practitioner inquiry in education. *Educational Action Research*, 17(1), 79–93. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.1080/09650790802667469>
- Carr, Wilfred and Stephen Kemmis. (1986). *Becoming critical: Education, Knowledge, and Action Research*. Falmer Press: London and Philadelphia.
- Cornish, F., Breton, N., Moreno–Tabarez, U., Delgado, J., Rua, M., de–Graft Aikins, A., & Hodgetts, D. (2023). Participatory action research. *Nature Reviews Methods Primers*, 3(1), 34.
- Crane, P. & O’Regan, M. (2010). *On PAR Using Participatory Action Research to Improve Early Intervention*. Australia: Commonwealth of Australia.
- Dewey J. How we think. (1997). *Mineola*. New York, NY: Dover Publications.
- Downes, T., & Groundwater–Smith, S. (1999). *Students: From informants to co–researchers*. Refereed Paper, Australian Association for Research in Education, Annual Conference, Melbourne.
- Elliot, J. (1991). *Action research for educational change*. McGraw–Hill Education (UK).
- Freire, P. (2005). *Pedagogy of the oppressed*. New York: The Continuum International Publishing.
- Gillis, A., & Jackson, W. (2002). *Research methods for nurses: Methods and interpretation*. Philadelphia: F.A. Davis.
- Hooks, B. (1993). *Sister of the yam. Black women and self–recovery*. Boston: South End Press.
- Jacobs, S. (2016). The Use of Participatory Action Research within Education–Benefits to Stakeholders. *World Journal of Education*, 6(3), 48–55.
- Kelly, P. J. (2005). Practical suggestions for community interventions using participatory action research. *Public Health Nursing*, 22(1), 65–73.
- Kindon, S., Pain, R., & Kesby, M. (Eds.). (2007). *Participatory action research approaches and methods: Connecting people, participation and place*. Retrieved from https://books.google.co.th/books?id=daKkktONiPQC&lr=&hl=th&source=gbs_navlinks_s.
- Lurey, J. S., & Griffin, M. (2002). Action research: the anchor of OD practice. *OD PRACTITIONER*, 34(3), 15–20.
- MacDonald, C. (2012). Understanding participatory action research: A qualitative research methodology option. *The Canadian Journal of Action Research*, 13(2), 34–50.
- Maguire, P. (1987). *Doing participatory research: A feminist approach*. Amherst, MA: Center for International Education University of Massachusetts.
- Marshall, C. & Rossman, G. (2006). *Doing participatory action research* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- McNiff, J. (1988). *Action Research, Principles and Practice*. London: MacMillan Education.
- McNiff, J. & Whitehead, J. (2006). *All you need to know about action research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- McTaggart, Robin (1989). “Principles for participatory action research.” Paper presented to the 3er. Encuentro Mundial de Investigacion Participativa, Managua, Nicaragua, September 3–9, 1989.

- Pine GJ. Teacher action research: Building knowledge democracies. Thousand Oaks, California: Sage Publications, Inc. 2009
- Robson, C. (1993). *Real World Enquiry: A Resource for Social Scientists and Practitioner-Researchers*. Oxford: Blackwell.
- Robson, A. J. (2002). Evolution and human nature. *Journal of Economic Perspectives*, 16(2), 89–106.
- Selener, D. (1997). *Participatory action research and social change* (2nd, ed.). New York: Cornell University.
- Sokhanvar, Z., & Salehi, K. (2018). Participatory action research to promote educational quality: A literature review. *Research & Reviews: Journal of Educational Studies*, 4(2), 23–34.
- Solomon, R. C., & Flores, F. (2001). *Building trust in business, politics, relationships, and life*. New York: Oxford University Press.
- Walter, M. (2009). Participatory Action Research. *Social Research Methods*. In A. Bryman (Ed.), *Social Research Methods* (pp. 151–158). London: The Falmer Press.

วารสารวิชาการ
หลักสูตรและการสอน
มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร